

el cartipàs

ciutat, patrimoni, memòria

núm. 25 / Olot, juny 2008

Coordinació: Antoni Mayans i Xavier Puigvert • Edició: Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot i Arxiu Comarcal de la Garrotxa

LA QÜESTIÓ / PARTICIPACIÓ CIUTADANA O CORESPONSABILITAT?

En els últims anys, l'Ajuntament d'Olot ha impulsat la redacció de diferents plans sectorials per a l'elaboració d'alguns dels quals ha apel·lat a la participació ciutadana. Algunes veus, però, alerten que l'abús de determinades paraules (transversalitat, sostenibilitat, progrés...) fa perdre el sentit primigeni a aquests conceptes. També el del concepte de participació?

Els polítics han volgut ocupar l'espai de l'art i la filosofia i s'han perdut. El pragmatisme té poc a veure amb el pensament. Pensar vol temps i en política el temps es dedica a les coses suposadament útils. El problema ve quan aquest fer desafortat i compulsiu ens hipoteca el futur i destrueix, a cops sense remei, la necessària connexió amb les arrels. I les arrels, a més de residus patrimonials varis, són essencialment llenguatge, l'ordit que ens vincula a la realitat. Actualment, la dissociació entre el llenguatge dels polítics i la realitat és tan gran que les paraules han perdut valor: justícia, democràcia, sostenibilitat, participació, solidaritat, educació, progrés... ja no signifiquen res, més enllà d'una vaga referència al lloc comú que, com tots els tòpics, és ple de buit, un mer camuflatge per dissimular l'estigma del bàrbar.

La peremptòria necessitat d'actuar converteix el llenguatge en un recurs retòric, un artífici que presumptament avala l'acció de govern. Identificar progrés amb acció indueix a pensar que governar és sinònim de fer, i es llencen desafortadament a transformar la realitat en nom del bé comú. Avui la

gent comuna és força més entenimentada que els il·luminats que pretenen conduir-nos a la glòria. Per als deliris ja hi ha els artistes...; la diferència és que aquests no fan mal. Espero amb candeletes el dia que es presenti algú disposat a governar sense prometre fer res. La vida no s'acaba ni comença als ajuntaments. La història demostra que els grans canvis es produeixen quan la massa crítica fa el tomb, no pas quan el cabdill aixeca la bandera.

L'actual sistema democràtic atorga tant de poder als polítics que han acabat perdent el sentit de la mesura, s'han tornat déus que modelen la vida dels altres fins a l'extrem d'anul·lar l'individu, que es limita a complir resignadament els preceptes legals. I, a sobre, enganyat amb els ardis del llenguatge, la pomada verbal que alleugereix la sotragada. Desarmar l'enemic i neutralitzar-lo, ve-t'ho aquí, robant-li les paraules, el veritable artífex de la construcció de sentit. I sense veu, només som capaços d'aixecar una inútil torre de Babel.

Que toca parlar de transversalitat, és igual, se l'apropien i la magregen fins a deixar-la irreconeixible. Assu-

mir-la de veritat implicaria canviar moltes coses, la manera de mirar, de governar i de funcionar. Passa igual amb la justícia o l'educació, molta làbia i poca endreça. Marejant la perdiu ens acaben marejant a nosaltres.

Darrerament se'ns ha convidat a participar en l'elaboració dels anomenats Plans estratègics (Immigració, Cultura, etc.), pura xerrameca, una calculada cobertura formal per legitimar allò que ja ha estat substancialment decidit a priori. Participar implica alguna cosa més que fer el borinot, ser-ne part vol dir implicació, coresponsabilitat i compromís. O s'està disposat a canviar de rumb i a assumir els acords com a propis o el ritual esdevé una simple farsa. Cal reinjectar el sentit pregon a les paraules. Cal abans que res parar l'orella i escoltar atentament el batec de la ciutat. No cal interpretar-lo, sinó entendre'l. Per això es necessita la sensibilitat de l'artista i la gosadia del filòsof, no pas l'ús barroer del seu llenguatge.

Es governa amb pressa, a cavall de la improvisació, com si estiguéssim en un estat d'emergència permanent, i la por. La por a la rèplica i a la possibilitat de perdre l'estatus. I sempre s'ha dit que la pressa és una mala consellera.

XAVIER RUSCALLEDA

ANIVERSARI / BICENTENARI DE JOAQUIM MASMITJÀ I DE PUIG

El 29 de desembre de 1808 naixia a Olot Joaquim Masmitjà i de Puig, el fundador de la congregació religiosa femenina Hijas del Santísimo e Inmaculado Corazón de María (1848), inicialment coneguda per "les beates" i, posteriorment, per "les monges", dedicada a l'educació i catequització de noies. Influït per Sant Antoni M. Claret i preocupat per la manca d'instrucció religiosa de la joventut, va establir la casa mare de la congregació a Olot fins a ampliar-la a un total de tretze convents repartits per Catalunya i molts més a Europa i Amèrica Llatina.

Joaquim Masmitjà havia passat pel seminari diocesà de Girona abans d'ingressar a la universitat de Cervera —on ja el seu pare, el seu oncle i altres avantpassats havien cursat la carrera de dret al llarg del segle XVIII— per obtenir els graus de llicenciat en dret canònic i batxiller en dret civil. A Olot va exercir com a regent de la sagristia de Sant Esteve (1840) i com a regent i ecònom (1844), abans de ser elevat a la seu de Girona com a rector, secretari de visita pastoral, canonge penitencier i arxiprest, successivament. Va morir en aquesta ciutat l'any 1886.

La documentació del fons del llinatge Blanes-Centelles i Saavedra ingressà a l'Arxiu Nacional de Catalunya el 15 de gener de 1993 a títol de dipòsit per un termini de quinze anys. Ara, en complir-se el termini acordat aleshores, la Subdirecció General d'Arxius de la Generalitat de Catalunya ha optat per l'adquisició definitiva del fons, la titularitat del qual passa d'aquesta manera a mans públiques. La seva supervivència ha estat atzarosa, abans i després de la concentració del fons a les primeries del segle XX al castell de Gotmar (Badalona) per part de Pilar de Saavedra i Llança. Aplega documentació de diverses branques i patrimonis del llinatge procedents de Catalunya i València. Dins els primers, ocupa un lloc important la documentació dels Blanes com a senyors de la quadra de Blanes, a Badalona, anomenada també de Gotmar i posteriorment del Pomar; la de les baronies de Vilalba Sasserra i Vallgorguina, al Vallès Oriental, i, la que ens interessa en aquesta notícia, la relativa a la baronia de Joanetes.

El territori de l'anomenada vall i parròquia de Sant Romà de Joanetes, dins la baronia del mateix nom, amb altres indrets de la vall alta del Fluvià i de la Garrotxa, formà part del primitiu comtat de Besalú i, a partir del segle XII, del vescomtat de Bas fins a la dissolució d'aquell com a unitat jurisdiccional arran de la confiscació aplicada com a represàlia política per Jaume II al darrer vescomte Huguet IV (1300). Segons sembla, durant la primera meitat del Cinc-cents, l'entroncament dels Blanes amb la família gironina dels Beuda, possessors de la baronia aleshores, la féu recaure a mans del llinatge. La documentació de la baronia de Joanetes conservada dins el fons Blanes-Centelles abasta cronològicament el període 1335-1844. Conté documentació relativa a l'exercici de la jurisdicció, des de la presa de possessió

de la baronia pel procurador d'Anna de Sentmenat, vídua de Ramon de Blanes i Centelles (1651), fins a diverses crides públiques fetes amb la potestat baronial (1668). Es conserva l'acta de donació dels processos i escriptures de la cúria baronial feta pel notari Antoni Mateu Mercadal a Ramon de Blanes i Centelles (1605), així com una acta de judici civil celebrat a la cúria del batlle (1774), situada al mas Comes de Joanetes.

Pel que fa a la gestió dels béns comuns, monopolis i drets senyorials, el fons aplega una rica documentació sobre l'arrendament de la notaria de Joanetes, que inclou, entre altres peces, l'acta de nomenament de notari per al seu territori (1606), juntament amb un valuós inventari dels manuals de la notaria (1645), conservats també al mas Comes. Així mateix, conté documentació sobre l'arrendament de l'hostal, la fleca i la taverna locals (1750-1761). El fons dona testimoni, a base de concòrdies i litigis, de la permanent conflictivitat amb el rector de la parròquia per la possessió del delme (1580-1760). Pel que fa a l'exercici del domini directe pels barons de Joanetes, destaquen per la seva riquesa els llibres de capbreuacions i confessions de domini del terme de Sant Romà de Joanetes, dels anys 1562, 1637, 1746 i 1761, als quals cal afegir diversos plec de notes de capbreuació del mateix període. Així mateix, el fons inclou alguns arrendaments de rendes, concòrdies amb masos com ara l'Estornella, el Mercadal i Rubió, diversos establiments de terres i signatures per raó de domini atorgades pels procuradors dels comtes de Centelles com a senyors de Joanetes (1577-1844). Finalment, pel que fa a la gestió d'hisendes i propietats per part del llinatge Blanes-Centelles, cal destacar la certificació pericial dels límits i afrontacions del mas Sant Romà (1749), un llibre de comptes (s. XVII) i diverses actes de compravenda de masos, terres i rendes en el territori de la baronia (1474-1773). Tot plegat, documenta l'exercici públic del poder baronial i dona notícia d'elements de la vida col·lectiva i, en especial, de les condicions de tinença de la terra dels pagesos de Joanetes durant un ampli període d'època moderna.

MIQUEL PÉREZ LATRE

BREVIARI

El Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya ha lliurat en dipòsit a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa un **pergamí del segle XIII** adquirit recentment en una subhasta pública de manuscrits i impresos antics. Es tracta d'un document en pergamí de 12x17 cm, datat el 12 de gener de 1256, que conté l'acte de lloació de la venda entre particulars d'una peça de bosc (*illam matham de boscho*) situada a la muntanya de Sant Julià del Mont, a la vall de Santa Pau. Aquesta lloació va ser redactada a la notaria de Sant Pere de Besalú per l'escrivent Pere Benet i closa per l'escrivà Ramon de Prat, atès que la vall de Santa Pau formava part, en aquells moments, del districte notarial besaluenc, abans de l'aparició de l'escrivania dels castells de Finestres i Santa Pau.

•••

El passat mes d'abril va veure finalment la llum l'obra col·lectiva **Història de la Garrotxa**, el volum cinquè de la col·lecció Història de les Comarques Gironines, que dirigeix Pere Gifre i Ribas i edita la Diputació de Girona. El volum aplega les aportacions d'un equip de redacció format per 51 persones, en el qual predominen els arqueòlegs, els historiadors i els historiadors de l'art, que hi treballava des de l'any 2002 sota la coordinació de Jesús M. Gutiérrez i Martínez, llicenciat en història i vicepresident del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Els subcoordinadors de les diverses etapes històriques han estat Gabriel Alcalde i Gurt (La prehistòria i el món antic); Xavier Puigvert i Gurt (L'edat mitjana); Xavier Solà i Colomer (L'edat moderna); Jesús M. Gutiérrez i Martínez (El segle XIX); Juli Clavijo i Ledesma (El segle XX) i Margarida Castañer i Vivas (Medi i futur comarcals). Les més de mil pàgines que formen aquesta magna obra consten de capítols temàtics, diversos materials i documents en apèndix, un recull de bibliografia comentada i més de 250 fotografies il·lustratives del text. Inspirada per una vocació de treball de síntesi del passat de la comarca, la *Història de la Garrotxa* constitueix una fita important per a la recerca local.

COL·LECCIÓ LOCAL

MONOGRAFIES

AGUSTÍ, Joaquim,

Excursions per l'Alta Garrotxa: Beget-Rocabruna, Olot: Llibres de Batet, 2008, 90 p. (Guies dels Llibres de Batet, XIV).
Fotografies de Josep M. Melció.

BARALDÉS, Marissa; CASAS, Bartomeu i COSTA, Josep M.,
Una petjada per la Vall del Llierca. Passat i present del seu patrimoni religiós, la Vall del Llierca: Ajuntaments de la Vall del Llierca, 2008, 383 p.

BUSQUETS, Lluís,
El testament de Moisés, Barcelona: El Andén, 2008, 696 p.

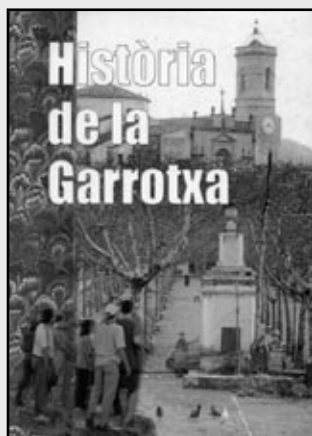
Club Tennis Taula Olot 25 anys, Olot: Club Tennis Taula Olot, 2008, 58 p.

FERRÉS, Lluís,
Cícladas, Girona: Mínima, 2007, 195 p.
Finalista del premi Nostromo.

FERRÉS, Lluís i CAPETA, Salvador,
El charter náutico. Todo sobre el alquiler de barcos, Barcelona: Editorial Juventud, 2007, 190 p.

Els grecs ja es van enamorar. 52è Recital de poemes dels Amics de les Lletres Garrotxines, Olot: Amics de les Lletres Garrotxines, 2008, 19 p.

Història de la Garrotxa, Girona: Diputació de Girona, 2008, 1.148 p. (Història de les comarques gironines, volum V).

MARTÍ, Mercè,

Les comarques de Girona. Paisatges i flors. Volum I. Alt Empordà-Baix Empordà-Cerdanya-Garrotxa, Girona: Rigau Editors, 2008, 127 p.

MERCADER, Joan,
Creuer, Lleida: Pagès editors, 2008, 115 p.
Hi ha una altra edició a Andorra la Vella: Crèdit Andorrà, 2008.

NOGUÉ, Pep,
Els avis cuïnen, Girona: Vatel edicions, 2008, 81 p.
Receptes del Casal d'Avis de la Canya.

NOGUÉ, Pep i ROURA, Anna,
Fruïtes, sí!, Girona: Vatel edicions, 77 p.

RIERA, Lluís,
Quiròfan (1) per a daltònics, Olot: l'autor, 2008, 126 p.

SALA, Ester i LLONGARRIU, Marissa,
Catàleg de l'exposició Plantes Medicinals de Catalunya, Olot: Museu dels Volcans, Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, Obra Social Caixa de Sabadell, 2008, 84 p.

SOY, Joaquim,
Tarda de glòria, Olot: l'autor, 2008, 237 p.

TORRENT, Anna i VILANOVA, Fina,
Llatí. 4t ESO, Barcelona: Barcanova, 2008, 247 p.

ARTICLES

BUXÓ, Ramon et al.,
“Stable carbon and nitrogen isotopes and quality traits of fossil cereal grains provide clues on sustainability at the beginnings of mediterranean agriculture”, *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, núm. 22, 2008, p. 1.653-1.663.

ESPADALÉ, Jordi,
“Les revistes escolars: un bon reflex d'allò que es fa a les aules”, *Traç*, núm. 51, abril-juny 2008, p. 23-28.

GARCIA, Miquel,
“Un poeta d'en Bas: Joan M. Feixas i Torrò”, *Puigsacalm*, núm. 97, abril-juny 2008, p. 13-15.

GODORI, Joan,
“Encara més sobre els camins de pelegrinatge i les terres de Bianya”, *Bisania*, núm. 15, febrer 2008, p. 8.

GUARDIOLA, Gaspar,
“Notes sobre un document del segle XII”, *El Brull*, núm. 14, abril 2008, p. 17.

JUANOLA, Jordi,
“L'avenc d'en Climent”, *El Brull*, núm. 14, abril 2008, p. 28-29.

MERINO, Imma,
“Al revers del cinema no s'hi pot amagar el temps que passa”, dins *Recto/Verso, volum II. Revers contra anvers. L'altra cara de les obres d'art*, Figueres: Consorci del Museu de l'Empordà, 2008, p. 84-89.

MURLÀ, Josep,
“El topònim: Bianya o Vianya?”, *Bisania*, núm. 15, febrer 2008, p. 19-21.

PADORNO, Eugenio,
“Joan Roura Parella: un filòsof espanyol del exilio y su relación con Canarias”, *Anuario de Estudios Atlánticos* (Las Palmas de Gran Canaria), núm. 53, 2007, p. 25-54.

PUIG, Miquel,
“De sequeres i pregàries”, *La Comarca d'Olot*, núm. 1.443, 30 abril 2008, p. 30.

SALA, Josep,
“Gramàtica anglesa, de Pompeu Fabra”, *Traç*, núm. 51, abril-juny 2008, p. 8-10.

SALAVEDRA, Emili i ESPÍGOL, Rosa,
“Memòria històrica [VII]”, *Puigsacalm*, núm. 97, abril-juny 2008, p. 16-17.

SERRA, Valentí,
“Els frares caputxins i Verdaguer. Els caputxins i el santuari del Mont (1949-1956). Nolasc del Molar i la Garrotxa”, *Estudios Franciscanos*, núm. 443, setembre-desembre 2007, p. 421-436.

SOLÀ, Xavier,
“Les visites pastorals a Catalunya durant l'època moderna: mètodes de control sobre la parròquia, el clergat i la població”, *Manuscrits*, núm. 25, 2007, p. 187-209.

VILAR, Josep,
“La Mare de Déu d'Escalles”, *El Brull*, núm. 14, abril 2008, p. 18-19.

TRADUCCIONS

PEREC, Georges,
Ellis Island, Barcelona: L'Avenç, 2008, 64 p.
Traducció de Margarida Casacuberta.

EL FIL D'OLOT EN EL LABERINT DE BARCELONA / LAS ADELFA, DE MERCÈ DEVESA: UN INTERROGANT

MARGARIDA CASACUBERTA

“Luisa se levantó y se acercó a su esposo.

–Alfonso, perdona que, en mi desesperación, te repitiera el ofensivo juicio de Felipe... –Y luego, volviendo su rostro hacia el doctor, balbuceó:

–¡Es horroroso, doctor, que no podamos perdonar!

–Pero es humano, y consuela, por lo menos, pensar que hay quienes sienten el peso de su rencor, pero les duele –contestó el doctor. –Y queriendo encauzar la conversación hacia otro lado, añadió–: Nuestro país sufrió una guerra, y desde entonces acá han transcurrido ya bastantes años. Yo sufrí persecución y hambre. Bueno, pues, ¿querrán ustedes creer que todavía, cuando me tropiezo con algún amigo que pasó aquella guerra en París, en Italia o en donde sea, y no sufrió con los que sufríamos, siento cierta indignación y resquemor?... Somos así: usted lo dijo, Luisa: somos un inmenso plantel de adelfas, y, entre ellas, sólo las mejores se dan cuenta de lo que tienen de adelfas.” (p. 193-194)

El metge que diu aquestes paraules és, juntament amb la filla gran de la família protagonista de la novel·la que pateix la tragèdia de la mort del fill, un personatge d'allò més positiu en tant que és capaç d'analitzar la realitat amb la distància i serenitat que no tenen els altres, massa involucrats, emocionalment parlant, amb els fets. Per això mateix, la referència que fa el metge a la guerra al bell mig del desenllaç de la novel·la, em sembla, com deia en la primera part d'aquest comentari dedicat a *Las adelfas*, altament significativa: un esquinç en el teixit de la narració, un esgarip

estrident de la realitat històrica que penetra com un estilet en una trama que semblava ordida al marge d'un temps i un espai concrets. Mercè Devesa podia haver plantejat perfectament el tema de la incapacitat de perdó com a característica essencial de la condició humana sense necessitat de tocar de ple la ferida oberta de la guerra civil. La tragèdia de la família de *Las adelfas* posa en funcionament els ingredients que coadjuven aquesta reflexió. Però ho fa, i ho fa, em sembla, de manera deliberada i intencionada.

Joan de Sagarra, fill únic de Mercè Devesa i Josep M. de Sagarra, em comentava fa pocs mesos que *Las adelfas* és una novel·la en clau. També afirmava, en una entrevista televisiva, que la seva data de naixement, el 8 de gener de 1938, a París, és indissociable del viatge per la Polinèsia que els seus pares, acabats de casar, van emprendre en plena guerra. Aquest viatge, que va ser vist com una evasió i que els va ser retret durant la postguerra, posa automàticament els Sagarra en el punt de mira del personatge del metge i en objecte del seu “rencor”. Sabem que Mercè Devesa no va pair mai aquella desafecció, que, com escriu Lluís Permanyer, es va fer del tot palesa amb el silenci dels intel·lectuals aplegats a l'entorn de *Serra d'Or* davant la mort de l'escriptor el 1963. Què pretenia Mercè Devesa, doncs, amb aquest esgarip enmig del silenci encara més tens de començament dels cinquanta? Reconèixer la responsabilitat dels propis actes? Disculpar, potser, la “indignació” dels altres? *Las adelfas* és un interrogant, encara.

VERBI GRATIA / EPÒNIMS POLÍTICS

JOSÉ LUIS BARTOLOMÉ

Els epònims (mots que deriven del nom d'una persona) han abundat com a termes històrics, científics o filosòfics (draconià, dièsel, marxisme), els trobem amagats en paraules corrents com “boicot” o “nicotina”, essent artistes i polítics els seus millors inspiradors actuals. Carod Rovira va afirmar en un *Caçador de paraules* que “el llenguatge polític és trist, avorrit, poc imaginatiu, mancat de vida i de sentit de l'humor”. Combrego en part amb el meu *tocayo*: ja no sovintegen els epònims amb “ismes” marcadors de doctrina (*felipismo*, *pujolisme*), sinó que es tendeix a subratllar la comicitat (fer gràcia no vol dir ser graciós) del personatge o la seva oratòria (*aznaradas*, *maragallades*, *pujolejar*, *bushism*). Bufen vents de noves versions per a les piquiponades (de Joan Pich i Pon) i els *spoonerism* (de W. A. Spooner), però no per tot arreu.

L'enigmista Màrius Serra va escriure que trobar epònims d'origen català és tan difícil com trobar bolets en una tardor de sequera. Jo afegiria que en el cas garrotxí és com cercar una agulla en un paller encara que portis una lupa macroscòpica. Sembla que la fraseologia popular no ha estat capaç d'encunyar i preservar epònims dels seus pròcers com ara “el meu oncle és un mulleras” (un filàntrop) o “el nostre fill ens ha sortit un berga” (un artista). Sí que tenim (o crec haver sentit) expressions frontereres amb la metonímia o l'antonomàsia: “menjar-se un espunya” (fuet), “prendre un russet” (ratafia), “els ous d'en Manxa” (que era un reclam comercial, i no tenia res a veure amb la testosterona), “tenir la renda d'en Malagrida” (ser un Rockefeller). Expressions forànies arrelades en el parlar de la comarca sí que tenen un origen epònim: “galindaines” (foteses, romànços, adorn de

poc valor, que vindria d'un tal Galindo aragonès), “bertranada” (bestiesa que es diu o es fa, veritat evident), no ve de l'actriu Lloïl Bertran sinó d'un misteriós Bertran potser dels temps del Pero Grullo (*perogrullada*) castellà.

Però reprenem el to d'intriga per la sequera crònica d'epònims locals*. Falta de sentit de l'humor? Temença a les reaccions dins d'una geografia de proximitats? Potser, els polítics, no varen governar prou temps? Això explicaria la manca d'un “calzadisme” però no la d'un “bretchisme” o “macianisme”. Vull proposar-ne tres per acabar de farcir aquest article exploratori: “Esponejar” (v): “Portar un fardell o farda de càrrecs polítics alhora de manera no lesiva per a la salut”. “Noguerada” (n): “Acció recurrent d'arribar tard a les reunions convocades per un mateix sense donar explicacions”. “Sacrestat” (adj): “Sentir-se més o menys content després de parlar amb l'alcalde, però mai enganyat”. També proposaria que al premi Garrotxí de l'Any els guanyadors aportessin qualitats dignes de ser eponimitzades.

És millor crear els mots en vida de la celebritat que els origina, així poden ser reversibles o revisables. L'actual batlle de Banyoles sembla que ha fet vots d'amistat amb el rellotge que li varen regalar en sortir del CCG. Fins fa poc una “maragallada” hauria estat sinònim de “ficar la pota per un excés de sinceritat i realisme”. Després que en Pasqual revelés que pateix l'Alzheimer (Eisenhower, segons el seu acudit) podria redefinir-se com “acció de plantar cara, amb valentia, als cops de la vida”. Tota una lliçó magistral que l'humor hauria de ser un plançó del nostre breu arbre biològic.

* Llegiu la separata de *La Comarca d'Olot* sobre la biografia de 100 olotins, reals i virtuals, del segle XX (núm. 1.423, 13 desembre 2007).

JOAN BARNADAS (barnadas@terra.es)

Tan bon punt l'Ajuntament de Barcelona ha començat a parlar de la commemoració dels 300 anys de l'ocupació de la ciutat per les tropes borbòniques, alguns historiadors i polítics han alçat la veu demanant, una vegada més, la despolitització de la història. O el que seria el mateix, fer una interpretació dels fets rigorosament científica i no pas patriòtica i/o ideològica. La reclamació és tan evident que no puc més que afegir-m'hi entusiàsticament.

Ara bé, m'agradaria que aquesta concepció de la història la poguéssim estendre a tots els àmbits. Per exemple, a les commemoracions de la guerra del Francès. Potser aleshores, a més de fer voleiar la bandera, podríem valorar què representava França en comparació amb la monarquia borbònica; si el timbaler del Bruc ha estat providencial o catastròfic o si la Constitució de Cadis és només el símbol de l'Espanya centralitzada o és també la primera constitució que hem tingut, la que va obrir la porta a l'estat liberal i democràtic que ara fruïm, la que va començar a enterrar els privilegis de l'aristocràcia i de l'Església, la que va reconèixer per primera vegada que els ciutadans són dipositaris de drets i deures, per tant, de la sobirania popular.

Aquest debat sobre l'ús partidista de la història també ha condicionat el memorial sobre la darrera guerra i la repressió franquista que promou l'actual govern de la Generalitat. La queixa de parcialitat d'homes tan poc susceptibles de ser franquistes, com la de l'expresident Jordi Pujol o l'historiador Josep Benet, són el millor exemple de la gran dificultat que planteja fer una història veraç i compartible per amplis sectors socials. També a Olot ha arribat aquesta controvèrsia. El monument *Als vençuts* no va agradar als

dirigents locals d'una formació política perquè la comissió ciutadana va fer una lectura de la guerra i del franquisme que no recollia prou la posició dels qui, a criteri del partit, eren els principals repressaliats i diluïa l'objectiu polític del monument. En el mateix sac hi podríem inquirir la recurrent polèmica de la creu del Triai i les periòdiques peticions de ser retirada o de ser restaurada. Tot i que les memòries d'Antoni Planagumà aporten molta llum sobre els fets, les rèpliques que va rebre l'article de Carles Batlle (publicat en aquestes mateixes pàgines el mes d'octubre del 2007) mostren que en aquest tema segueix essent impossible fer un plantejament rigorós i allunyat de les posicions ideològiques de sempre.

El problema de la interpretació històrica s'agreuja com més ens acostem als nostres dies o a les nostres creences. Josep Pla mai no va rebre el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, perquè va pesar més la seva condició de franquista que no la d'escriptor. Aquí ara ens costa reconèixer la tasca de Joan Casulà perquè pesa més haver estat censor del règim o el pallasset dels Pastorets que no pas haver editat la Biblioteca Olotina i haver aplegat l'Arxiu Casulà. I estic gairebé segur que l'alcalde Joan de Malibrán no tindrà cap reconeixement públic fins passats molts anys, tot i que la seva tasca com a alcalde d'Olot, mirada administrativament, és de les més eficients dels darrers dos-cents anys. La depuradora, el pavelló i, sobretot, la xarxa de clavegueram del nucli antic l'avalen com un molt bon alcalde, per molt que votés "no al català", prohibís un merescut homenatge al Dr. Danés i obrés com un franquista conseqüent fins a l'últim moment.

UNA EDUCACIÓ OLOTINA / PAISATGES AMB FIGURA (2)

SIGRID WERNING

Fotograma tardor de 1977, un moment catòlic: Àvia, mare i nena havíem seguit mossèn Girgas, aleshores custodi del santuari de la Mare de Déu del Tura, escales amunt de l'església fins allà on la Verge té la seva recambra. Es tractava de calçar la criatura davant de la imatge de la Mare de Déu, i jo hi anava amb la curiositat de l'heretge luterà. Els luterans, si bé considerem teològicament incorrecte confiar en la força mediatra de la Verge, tampoc no som iconoclastes decidits a decapitar les imatges dels sants allà on les trobem. Volia saber com un càrrec de l'església tractaria la "seva" Verge *en efígie* (si es pot dir així) i de debò. Va passar que mossèn Girgas va girar la marededéu (!) –hi havia una rosca que grinyolava– fins que la figura va haver donat mitja volta i estava en condicions de presidir l'acte tot mirant al buit amb els seus ulls romànics i cecs...

No vaig aprendre gaire res del catolicisme aquell dia; la cerimònia, però, va ser maca; encara guardo l'estampa.

Fotograma juny de 1980, un moment artisticocultural: Una vegada hi havia una revista que es deia *Gra de Fajol*; l'havíem engendrat una colla d'utòpics realistes per comentar, criticar i elogiar la nostra comarca en tots els registres. (M'atreveixo a dir "la nostra comarca", perquè aleshores ja m'hi sentia incorporada, també perquè els companys del grup no van dubtar mai a tractar-me com una alemanya d'aquí.) Van passar molts mesos fins que vam poder presentar la criatura en societat –com cal, la més maca de

totes– i el convidat d'honor era el pintor Josep Pujol, el primer entrevistat del *Gra de Fajol*. Durant la presentació érem al bar Sport, en una sala del darrere amb un encant *cutre*, i Pujol seia en un banc (en el meu record, sempre seu...), amb un whisky al seu davant, la boina al cap, els ulls resplendents en la seva cara arrugada, atent, però amb el somriure d'aquells que han vist moltes coses. Era l'homenot perfecte, tal com l'havia descrit Josep Pla, un olotí d'esperit gens provincià, de conviccions polítiques antifeixistes –una actitud que havia pagat amb esquerdes importants a la seva vida– i un pintor a qui no es pot enganxar l'etiqueta d'"Escola Olotina"; em va saber greu que aleshores ja s'hagués fet gran.

Fins aquí he arribat amb "figures" i escenaris, i queda ben clar que he quedat atrapada en mi mateixa: hi ha tantes i tantes persones que voldria recordar com a mestres meus en matèries olotines que no acabaria mai de parlar-ne. Intentaré relatar la meua educació olotina en altres registres però, abans de tancar la secció, un últim fotograma: Un dia de Rams, a la porta de l'església de Batet, en Marian Oliveras feia estrelles amb les tires del palmó beneït; les feia amb molta habilitat, concentrat en la justa mesura, i les regalava amb un somriure que gairebé demanava perdó, com si volgués donar una cosa molt més important que un tros de palmó enllaçat. Per més cursi que pugui sonar: en Marian va posar una estrella a la meua vida olotina.

APUNTS I REPUNTS NATURALS / AQUEST BOSC È MOLT BRUT!

EMILI BASSOLS I ISAMAT

El Centre de Recerca i Aplicacions Forestals (CREAF) és un centre públic que té com a principal objectiu impulsar la recerca bàsica i aplicada en ecologia terrestre. Entre els seus projectes destaca la realització de l'Inventari Ecològic i Forestal de Catalunya (IEFC), que es va desenvolupar entre els anys 1988 i 1998. El 2000 i 2001 es van aixecar nous inventaris les dades dels quals van quedar integrades en el III Inventari Forestal Nacional (IFN), promogut pel Ministeri de Medi Ambient. Aquests inventaris es fan amb la intenció d'obtenir dades estructurals (densitats, diàmetres, etc.), pensant en la fusta com a matèria primera, i variables ecològiques de les masses forestals que ens aproximim al seu funcionament com a ecosistema. Cada inventari és com una foto fixa de l'estat d'un bosc en un instant determinat i, per tant, repetir-los amb una certa periodicitat ens informa de la seva evolució. Per completar l'IEFC a tot Catalunya es van aixecar 10.644 parcel·les, allà on el recobriment de l'estrat arbori era d'almenys un 5%, a raó d'una per cada km² de bosc, i es van mesurar més de 300.000 arbres. Això dona una idea de la dimensió real de la feina feta. Gràcies a aquests inventaris podem saber, per exemple, que la Garrotxa és la comarca amb més percentatge de superfície forestal de Catalunya, prop d'un 75%; que el municipi amb més arbres és el de Montagut i Oix, seguit de la Vall de Bianya, i

que l'espècie predominant és l'alzina (*Quercus ilex*).

Una altra dada destacable que aporten aquests inventaris, si bé aquesta no és exclusiva de la Garrotxa, és el notable increment de la biomassa de l'estrat arbustiu, per entendre'ns, el sotabosc, que genera allò que molts malanomenen un bosc "brut". Fora que s'hagin produït abocaments de deixalles (papers, plàstics, etc.), que també pot ser, el bosc no és "brut", simplement és la seva resposta natural al desequilibri estructural provocat per la sobreexplotació a la qual va ser sotmès fins a mitjan segle passat, abans de l'arribada a les llars de la bombona de butà. Els boscos actuals els componen arbres joves, sovint amb densitats elevades, i de poc interès des d'un punt de vista productiu. És a dir, tenim molt de bosc però de mala qualitat. Els costos d'extracció de fusta o d'altres feines silvícoles superen de llarg els beneficis que se'n poden obtenir, d'aquí que el nombre d'aprofitaments forestals hagi baixat en picat en els últims anys. No resulta rendible ni tallar fusta, ni fer llenya, ni estassar el sotabosc. Per tant, sense cap intervenció humana, el bosc reinicia el procés de successió natural que el condueix cap a un estat de complexitat ecològica més elevat. I mentre no es constitueixi una coberta arbòria prou compacta, que impedeixi l'entrada de llum, les espècies heliòfiles, aquelles a qui els agrada el sol directe, es veuen afavorides i creixen lliurement, sense cap tipus d'impediment, cosa que converteix el bosc en un entramat vegetal dens i impenetrable per a caçadors, boletaires o excursionistes i en un paradís per a bestioles com el senglar. Els boscos no cal "netejar-los", perquè no estan bruts. Hi ha el que hi ha d'haver tenint en compte d'on venim. Idealment, el que convindria seria gestionar-los per millorar-ne l'estructura i la composició intentant afavorir les seves funcions ecològiques, productives i socials. El problema és que, avui dia, això té un cost inassumible per la majoria de propietaris forestals. Si el bosc no es "neteja", vull dir, si no es millora, no és per deixadesa sinó per incapacitat econòmica real.

DIBUIXOS AMB EL COMPONEDOR / XAVIER BULBENA

DOMÈNEC MOLI

Recordaré aquesta sèrie de textos per les moltes i doloroses vegades que he hagut de deixar el passat i parlar del present. He pres, diria, penosa consciència de com el temps va devorant els amics. Alguns en plena maduresa, com en aquest cas, en aquell moment just en què, superats els inevitables interrogants que sempre planteja la joventut, estan a ple rendiment humà i ideològic i arriben a aquell punt en el qual és difícil imaginar un món sense ells. Amb l'amarga desesperació que em provocà el comiat d'en Xavier, vaig escriure aquest paper perquè fos llegit en el seu enterrament:

"Tenies els ulls clars, transparents, sense malícia. Caminaves embolcallat amb núvols d'idees. A voltes es podia pensar que estaves absent. El pensament i la mirada anaven per davant teu. Potser buscaven un horitzó infinit que mai no podrien abastar. Un lloc on les mans, aquesta eina amb la què oficiaves feines magistrals, fossin religió. La religió de la lògica sorgida de la serena reflexió. Eres ciutadà d'arreu, tècnic de tot, ideòleg del respecte. Creador de mons que restauraves constantment amb una imaginació inabastable. Coneixedor profund de la realitat humana, estimaves cada racó de la ciutat i lluitaves aferrissadament per conservar la memòria que guarden les cases i les coses. Pertanyies al jove orde pacífic dels dissenyadors, i era evident que no podies

envellir. Per això, ara que ja no respire, confirmant que la decrepitud dels anys no t'afectarà, escric aquest paper quasi sense ràbia, però amb una tristesa immensa. Sóc conscient que uns altres espais interiors es faran foscos, perquè no els il·luminarà el teu somriure. Ningú no ens donarà classes d'il·lusió. Ningú no ensenyarà l'assignatura de l'optimisme. La ciutat, els dies, els anys... seran encara més opacs. I cada dia seran menys les paraules que ens parlaran d'esperança ara que, imparabile, creix allò que tan menyspreaves: el materialisme com a finalitat, l'egoisme sense fronteres. La teva gran lliçó, l'exemple que ens deixes, ha estat sobreviure a aquesta misteriosa infermetat que commociona la humanitat. Vares ser humanitat lliure d'egoisme. Tant de bo això d'avui sigui un a reveure. Però, si més enllà no hi ha altre paisatge que la desolació del desert i el retrobament no és possible, estem contents sabent que t'hem conegut. Mentre visquem seràs al nostre costat, com un referent, analitzant el que no és analitzable; inventant històries impossibles, aquelles que et quedaren per explicar. Guardarem el teu record com una joia preuada a la caixa feble del nostre cor. Adéu, Xevi."

Un altre amic, un altre Xevi, en Ruscalleda, el va llegir magistralment, amb la veu trencada. Per a mi hauria estat impossible.

ELS NOMS DE LA TERRA / FÀBREGUES I FÀBRIGUES

XAVIER PUIGVERT I GURT

Al llarg dels segles, la rica pedrera llatina ha proveït de carreus i dovelles el parament del català. Pausadament, no a preu fet: cada peça s'ha tallat en l'instant que els mestres d'obra de la llengua ho reclamaven.

Ho constatem perfectament en els usos que ha permès el llatí “fabrica”, originàriament taller o obrador de matèries dures (or, argent, ferro...). Els seus derivats genuïns, escaïrats pel cisell diari de la parla en aquesta raconada hispànica, són “fàbrega” i “farga”, aplicats de manera específica a les ferreries. Paral·lelament, el substantiu “fàbrica” es va mantenir com a sinònim de treball de construcció, l'equivalent de l'acte d'edificar: “la fàbrica de l'església” (és a dir, l'obra de l'església) o “una bella fàbrica” (un edifici d'exquísida factura). Amb la revolució industrial, però, la paraula va ser polida per obtenir-ne allò que Joan Coromines anomena una “forma sàvia” que havia de servir per anomenar un fenomen nou: la nau que albergava matèries primeres, màquines i operaris.

L'abundància del topònim *la Fàbrega* en la toponímia de la Garrotxa –pràcticament cada parròquia amb un curs d'aigua aprofitable en disposava d'una o més– diu molt sobre la vigèn-

cia aquí, en època medieval i moderna, del seu significat com a taller del ferrer. No és el cas de *la Fàbrica*: el paisatge local l'incorpora molt tard i de manera desigual. A Olot, on l'obrador artesà va cedir el pas al local industrial i el gremi al fabricant en un curt espai de temps, la recepció de la novetat no va generar cap topònim nou perquè “la fàbrica” era un genèric que adoptava popularment el cognom del propietari (Can Barberí, Can Sacrest...). A altres riberes, en canvi, terres de promissió per a colònies industrials de nova planta, el casal era la innovació, l'excepció, el mannà. Així, l'any 1821, més de trenta anys després que Jaume Coca establís la seva indústria paperera a tocar del mas Juvinyà, a Sant Joan les Fonts, el casal imponent era conegut com *la Fàbrica*. I quan els antics molins sota Castellfollit, però dins del terme de Montagut, es van reconvertir durant el segle XIX en *la Fàbrica Vella* i *la Fàbrica Nova*, és a dir, *el barri de les Fàbriques*, el nom mostrava el mirament dels veïns cap a aquelles naus, insígnies dels temps moderns.

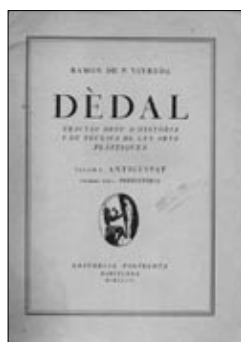
No deixa de ser curiós que una mateixa arrel hagi fornit noms de la terra tan dispers, capaços d'evocar per separat la manualitat i el maquinisme.

RARS / DÈDAL

A.M.

Segurament eclipsat per la figura del seu pare, el pintor Joaquim Vayreda, i del seu germà, el també pintor i polític Francesc Vayreda, Raimon Vayreda i Casabó (1892-1938) és un personatge pràcticament desconegut, malgrat la tasca d'agitació cultural que va menar en l'Olot de la segona meitat dels anys vint i de la primera meitat dels anys trenta del segle passat. Va impulsar entitats com Palestra, l'Associació de Música i l'Olot Lawn-Tennis Club; va col·laborar en la *Revista d'Olot*; va fundar la revista *Oreig*; va ser crític d'art, biògraf de Joan Carles Panyó, dissenyador de mobles i d'interiors i un polemista arrauxat. En paraules d'Alexandre Cuéllar, que el va conèixer de jove, “un belluguet carregat d'idees i projectes irrealitzables”.

Dues de les seves dèries, a les quals va dedicar articles, opuscles i conferències, van ser la promoció de

l'ensenyament mitjà a Olot i el foment de les arts aplicades als oficis. Un dels resultats d'aquesta vocació va ser *Dèdal*, un llibret del qual només coneixem l'exemplar conservat a l'Arxiu Comarcal, procedent de la biblioteca de Joaquim Danés. L'obra pretenia ser una història de l'art didàctica i amb vocació de manual que donés una

visió de conjunt i de síntesi de l'evolució plàstica. N'havien de sortir tres volums, repartits en diversos fascicles, que abastarien des de l'antiguitat fins als temps moderns. Danés va escriure que era una empresa segurament superior a les possibilitats de l'autor. No ho podem saber, perquè només en va aparèixer el primer fascicle, dedicat a la prehistòria, bellament il·lustrat i pulcrament editat per l'Editorial Políglota, de Barcelona, l'any 1936. Dos anys més tard, Raimon Vayreda moria, sol i malalt, a Can Xam, la fonda del carrer de Sant Rafel.

BREVIARI

A partir del 16 de juny es podrà consultar a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa el treball *Entre la tradició i l'acadèmia. L'arquitectura a Olot i la Garrotxa a finals del Set-cents*, elaborat per Maria Garganté i Llanes, professora associada d'Història de l'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest estudi és el resultat de la *Beca Ernest Lluch* de Ciències Socials i Humanes, que l'autora va guanyar l'any 2006. Garganté farà una presentació del treball el divendres 13 de juny, a dos quarts de 8 del vespre, a Can Trincheria, en el marc de la Setmana Internacional dels Arxius a Catalunya.

•••

El passat 2 de maig va morir **Xavier Bulbena i Moreu** (Barcelona, 1949). Artista polifacètic (dibuixant, ceramista, interiorista i grafista, entre altres facetes), cap a mitjan dels anys setanta es va establir a la Garrotxa, on va participar en nombroses iniciatives artístiques i culturals. Va col·laborar amb el Museu Comarcal de la Garrotxa, el Museu dels Volcans, l'Arxiu d'Imatges d'Olot i l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa pel que fa al muntatge d'espais i d'exposicions i el disseny de publicacions. És autor d'alguns dels cartells més recordats dels últims vint-i-cinc anys a Olot, bona part dels quals es conserven en la col·lecció de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

•••

En els darrers mesos, el Museu Comarcal de la Garrotxa ha ingressat diverses donacions de particulars. Destaquen un oli sobre tela del pintor Miquel Duran; dos olis sobre tela del desaparegut artista Josep M. Vayreda Canadell, i els retrats del banquer olotí Alfred Dorca i la seva segona esposa Frailana García, fets l'any 1953 pel pintor Armand Miravalls. A més, el Museu ha rebut un exemplar de l'obra de bibliòfil *De París a Olot, del Sena a les muntanyes de foc*, editada l'any 2005 per la Fundació Xavier Nogués, amb gravats de Joan Barbarà. Totes aquestes peces es podran veure, del 9 al 27 de juliol, al vestíbul de Can Trincheria.

JORDI PUJULA

ARXIU JORDI PUJULA

La imatge del 1912, en la postal d'Esteve Morer, ens porta a un dels paisatges industrials més interessants, i segurament un dels més carregats d'història, de la ciutat d'Olot. El que primer copsem és, evidentment, el vell pont de Santa Magdalena, la construcció medieval que fou una de les entrades principals dels camins primitius que menaven a Olot. Ja se'n parla des del segle XIV, però hi ha restes de passereres anteriors, visibles encara a les pedres basàltiques que avui podem veure, per la migradesa del riu, sota mateix de la resclosa. Un pont esvelt i de bona traça que les modificacions posteriors no han acabat de desdibuixar, si comparem la imatge amb l'actual perspectiva. A tocar del pont, hom pot veure la torre de la muralla, construïda el 1834, quan la primera carlinada, que defensava la porta del camí de Batet. La torre, ben carregada d'espitlleres, protagonitzà una de

les més aferrissades defenses d'Olot, el desembre de 1873, quan l'atac del carlins a la darrera guerra. Els seus defensors acabaren rendint-se i foren afusellats, contra la paraula donada, per en Savalls a les Preses. La torre, derruïda el 1913, s'utilitzava aleshores com a oficina de burots, i la seva base va complir aquesta funció fins a la desaparició d'aquests funcionaris a mitjan segle passat.

Però és evident que estem davant d'un paisatge de pura arqueologia industrial. La resclosa del riu formava l'antic canal del molí de l'abat. Si antigament hi havia hagut aquí molins fariners, des del segle XVI s'havia anat carregant d'adoberies que, en el moment que es pren aquesta fotografia, era encara la indústria més abundant d'aquest paratge. Unes adoberies que llençaven la ruscla –els sobrants d'escorça d'aulina necessaris per adobar les pells– al mateix riu del qual es nodrien, i que solien tenir, tal com s'aprecia, els terrats porxats per a l'assecatge de les pells. A l'esquerra, emblanquinades, hom pot veure, entre altres, la fàbrica de Can Codinach, mentre que, passat el pont i després de la torre, hi ha l'antiga fàbrica de Can Dusol, famosa per les seves garibaldines. Aquesta indústria el 1835 es traslladà a les Planes, mentre que l'edifici, als anys vint, es va remodelar per estatjar-hi la Cooperació Fabril, de la qual encara es conserva un rètol ben visible, i el 1935 esdevingué un taller de sants, el primer en cooperativa que hi hagué a Olot, i que encara està en actiu. Riu enllà, s'endevinen encara les pelleries de Can Ralita i Ca l'Hostench, a la qual pertanyia la roda hidràulica conservada en el parc del Fluvià.

OBJECTE D'ESTUDI / LA DEVOCIÓ DEL ROSER EN ÈPOCA MODERNA

Com sabem les olotines i els olotins, la parròquia de Sant Esteve alberga un magnífic retaule barroc de principis del segle XVIII dedicat a la Mare de Déu del Roser. Malauradament, és una de les poques obres que testimonien la importància de la devoció a aquesta Mare de Déu, ja que la majoria de retaules foren destruïts durant la Guerra Civil. Tal com avui la capella del Roser de Sant Esteve encara té el seu retaule, pràcticament totes les parroquials i altres esglésies de la Garrotxa també van tenir els seus retaules dedicats al Roser.

El retaule de Sant Esteve fou l'inici d'aquesta investigació. La casualitat, més que un interès predeterminat, em va portar a estudiar l'art i la societat d'època moderna; els interessos personals en l'art i en l'antropologia em van conduir a acotar un tema que, dins d'aquests segles, pogués unir les dues disciplines. Després d'una primera aproximació, un dels temes que més em van cridar l'atenció va ser la gran quantitat de retaules i obres d'art que s'havien encarregat per diverses associacions devotes, sobretot les confraries;

un dels aspectes que trobava més interessants és que l'art que configura la Catalunya d'època moderna fos encarregat per la "gent del poble", per les necessitats de bastir les *seves* capelles i construir una part de la *seva* identitat. De mica en mica el tema es va anar delimitant, i actualment se centra en l'estudi de la devoció del Roser a la diòcesi de Girona en l'època moderna, tant des del punt de vista de la religiositat com de l'encàrrec d'obres d'art.

Però hi ha dos grans entrebancs en aquesta recerca: d'una banda, la manca dels mateixos retaules; de l'altra, la impossibilitat de conèixer com es vivia realment la religiositat. Malgrat la desgràcia dels retaules desapareguts, aquests es poden estudiar des de diverses fonts, com ara les fotografies preses abans de la Guerra Civil, i sobretot, a través dels contractes conservats als arxius notariais. És molt més complicat estudiar la "devoció popular", perquè no es plasma en cap fotografia ni es contracta a cap notaria, sinó que és una vivència i un sentiment que només es poden copsar tangencialment, com qui mira a través de petites espieres des

de darrere de la porta. Així, alguns dels documents a través dels quals es pot estudiar la religiositat, però sempre des de la distància institucional, són els llibres de confraria, les consuetes, els testaments, els processos i les visites pastorals. Els llibres de confraria són dels que més informació aporten sobre la vida de l'associació, tot i que no deixen de ser llibres oficials, on s'anoten aquells aspectes que *s'hi han* d'anotar (els confreres inscrits, els comptes, l'aprovació dels priors...), però no pas les vivències personals o altres fets que segurament ens permetrien entendre millor la devoció. La resta de documents s'han de llegir entre línies, i extreure'n petits pessics que completin la recerca.

De moment es pot dir que les confraries del Roser foren realment un fenomen molt estès a tota la comarca, que van tenir un paper decisiu tant en la propagació dels cultes com en la creació de les obres d'art, i també una funció transcendent en la sociabilitat i en la vida pública i festiva de la societat de l'època.

CATERINA CAPDEVILA WERNING